

ارزیابی کتاب جستارهایی در آسیب‌شناسی ترجمه قرآن کریم و متون اسلامی از حیث مسائل زبانی بر پایه معیارهای کتاب دانشگاهی

علی اصغر شهبازی^{۱*}، علی محمدی^۲

چکیده

هدف پژوهش حاضر، ارزیابی و تحلیل انتقادی کتاب جستارهایی در آسیب‌شناسی ترجمه قرآن کریم و متون اسلامی از حیث مسائل زبانی است که در سال ۱۴۰۱ ش، دانشگاه تهران آن را به زیور طبع آراست. در این نوشتار تلاش گردید با تکیه بر روش توصیفی - تحلیلی و مبتنی بر معیارهای ده‌گانه منصوریان (۱۳۹۲)، و جوه امتیاز و کاستی‌های احتمالی این اثر بررسی گردد. کتاب مذکور ثمره تجربه عملی مؤلفان در آموزش مباحث ترجمه در کلاس‌های درس بوده و مطابق با سرفصل وزارت علوم برای دانشجویان مقطع کارشناسی - ارشد و دکتری تدوین شده است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد کتاب مورد نظر شش معیار از ده شاخص کارآمدی کتاب را داراست. این اثر در کنار ویژگی‌های مثبتی چون تخصص‌گرایی و هدفمندی، تناسب مبانی نظری و عملی، بهره‌گیری از منابع اصیل، بیان گسترده شواهد و اعراب‌گذاری، با سرفصل مصوب شورای عالی برنامه‌ریزی درسی نیز مطابق است. در کنار این نقاط مثبت، کاستی‌هایی نیز در کتاب ملاحظه می‌شود که از مهم‌ترین آن‌ها عدم انسجام و تنظیم منطقی جستارها و بودجه‌بندی مطالب است. نداشتن تمرین و عدم طرح پرسش‌های پایانی، از رویکرد تعاملی و توان‌انگیزشی کتاب کاسته است. خطاهای نگارشی، اشتباه در حرکت‌گذاری و اعراب، و عدم اشاره به منابع مشابه آموزشی نیز از دیگر ضعف‌های کتاب مذکور است که امید است در چاپ‌های بعدی این کاستی‌ها مرتفع گردد.

۱. استادیار، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.

(نویسنده مسئول): shahbazi@hum.ikiu.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.

واژگان کلیدی: آموزش ترجمه، نقد کتاب، معیارهای منصوریان، کتاب جستارهایی در
آسیب‌شناسی ترجمه قرآن.

Evaluation of the book *Essays on the Pathology of Translating the Holy Quran and Islamic Texts in Terms of Linguistic Issues* Based on Academic Book Standards

Aliasghar Shahbazi^{*†}, Ali Mohammadi[†]
Received: 2024-05-24 – Accepted: 2024-08-29

Abstract

The aim of this research is to evaluate and critically analyze the book 'Essays on the Pathology of Translating the Holy Quran and Islamic Texts in Terms of Linguistic Issues,' published in 2022 by the University of Tehran. This study attempts to examine the strengths and potential weaknesses of the book based on a descriptive-analytical method and using the ten criteria proposed by Mansourian (2013). This work is the result of the authors' practical experience in teaching translation topics in the classroom and has been developed in accordance with the curriculum guidelines of the Ministry of Science for undergraduate, master's, and doctoral students. The findings of this research indicate that the present book meets six out of the ten criteria for effective books. This work has positive features such as specialization and goal-orientedness, currency, consistency between theoretical and practical foundations, utilization of original sources, extensive presentation of evidence and annotations, and alignment with the approved curriculum guidelines of the Supreme Council of Curriculum Planning. Alongside these positive aspects, there are also some shortcomings in this book, the most important of which is the lack of coherence and logical organization of the essays. Each section's content is uniform and cohesive; however, the arrangement of the essays and the pacing of the material seem somewhat rushed, leading to a lack of unity and coherence. Additionally, the absence of concluding questions and exercises has diminished the interactive approach of the book. There are also typographical errors, inaccuracies in diacritics and markings, and a failure to reference similar educational sources, which are other weaknesses of the book. It is hoped that these shortcomings will be addressed in future editions.

Keywords: translation training, book review, Mansourian criteria, book *Essays in Pathology of Qur'an Translation*.

-
1. Assistant Professor Department of Arabic Language and Literature, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran. (Author Corresponding) E-mail: shahbazi@hum.ikiu.ac.ir
 2. MA Student in Arabic Language and Literature, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran.

مقدمه

اهمیت ترجمه و ضرورت آشنایی با اصول ترجمه متون دینی، برای دانشجویان رشته‌های علوم قرآنی و زبان و ادبیات عربی، بر کسی پوشیده نیست؛ اما آن چه بیش از این اهمیت دارد، چگونگی این آشنایی و شیوه‌های آموزش آن است. در این راستا، تألیف کتاب آموزشی کارآمد برای انتقال مناسب مطالب نظری و تطبیقی ترجمه این نوع از متون، متناسب با مخاطب دانشگاهی بایسته می‌نماید. بی‌گمان، بدون درک صحیح از زمان و بدون شناخت درست از مخاطبان، هرگز نمی‌توان کتاب دانشگاهی مطلوب و کارآمد برای آموزش متون دینی و روش‌های ترجمه آن تألیف کرد. به‌ویژه آن که در شرایط اجتماعی حاضر، شاهد حضور نسلی جدید از دانشجویان هستیم که سلیقه زیباشناختی و رفتار آن‌ها با گذشته تفاوت کرده است. حال با این نگاه، نگارش کتاب آموزشی شایسته در حوزه ترجمه قرآن و دیگر متون دینی ضروری است تا زمینه فراگیری علاقه‌مندان به این مباحث را فراهم سازد. به طور کلی، کتاب‌های دانشگاهی نقش اطلاع‌رسانی و هدایت فراگیران را ایفا می‌کنند و کمک مهمی در استانداردسازی آموزش محسوب می‌شوند (میک، ۱۳۹۳: ۱۷). بررسی و توجیه برخی از کتاب‌های تألیفی در این باب نشان از کم‌توجهی صاحب‌نظران به این موضوع مهم دارد؛ چه رویکرد آموزشی برخی از این آثار به قدری کم‌رنگ است که رهنمود عملی ناچیزی در اختیار مشتاقان، به‌ویژه مترجمان تازه‌کار قرار می‌دهد. گاه نیز، چیرگی مباحث نظری و معلومات خام نحوی و ترجمه بر جنبه نقد و تطبیق، مانع از ورود عملی فراگیران به سطوح پیشرفته برگردان این نوع از متون می‌شود. افزون بر آن، رویکرد جزیره‌ای و عدم تلفیق مناسب قواعد نحوی با فنون ترجمه و نیز فقدان استدلال و تحلیل آموزش‌محور، بر عدم توفیق این دست از کتب افزوده است تا جایی که انتخاب منبع آموزشی مناسب برای دانشجویان در این حوزه دشوار می‌نماید.

از جمله کتبی که به تازگی و با رویکرد آموزشی در ترجمه متون دینی، به نگارش درآمده است، کتاب جستارهایی در آسیب‌شناسی ترجمه قرآن کریم و متون اسلامی از حیث مسائل زبانی به قلم خلیل پروینی و حسین افسردیر است که براساس سرفصل وزارت علوم برای دانشجویان مقطع کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث تدوین شده است. این اثر ثمره تجربه عملی مؤلفان در آموزش مباحث ترجمه در کلاس‌های درس بوده که پس از بازنگری مباحث آن، دانشگاه تهران آن را در سال ۱۴۰۱ ش به زیور طبع آراسته کرده است. گفتنی است این اثر در بیست‌وهشتمین جشنواره کتاب سال دانشگاهی، به عنوان

کتاب برگزیده گروه علوم انسانی انتخاب گردید. اثر مذکور در چهار بخش کلی و در چهارده جستار تنظیم گشته است. چنان که از عنوان و محتوای این کتاب برمی آید، مؤلفان سعی کرده‌اند در کنار بررسی نحوی شواهد برگزیده، به آموزش عملی ترجمه بپردازند. از این جهت، محور بررسی و نقد برگردان متن‌های برگزیده، عوامل درون‌زبانی، نحو و اعراب است و شاخص‌های برون‌زبانی دیگر، چون دیدگاه‌های تفسیری، فقهی، کلامی و غیره، مد نظر نیست. شناخت نقاط ضعف و تحلیل کاستی‌های ترجمه‌های مختلف در چارچوب مسائل زبانی و ارائه پیشنهادهایی برای بهبود عمل ترجمه با رویکرد آموزشی، اثر حاضر را از کتاب‌های مشابه دیگر متمایز ساخته است.

در نوشتار حاضر تلاش می‌شود ضمن ارزیابی انتقادی کتاب مذکور بر مبنای معیارهای ده‌گانه منصوریان (۱۳۹۲)، نقاط قوت و کاستی‌های احتمالی آن معین گردد و در نهایت راهکارهایی برای بهبود کیفیت کتاب ارائه شود. در الگوی منصوریان صد شاخصه در ده مقوله کلی برای ارزیابی ویژگی‌های ظاهری، ساختاری و محتوایی کتاب وجود دارد تا زوایای تحقیقی و ابعاد آموزشی یک اثر دانشگاهی روشن گردد. در واقع، سنجش کتب دانشگاهی و نقد صادقانه، در پذیرش اثر در جامعه علمی مؤثر خواهد بود؛ چرا که کتب دانشگاهی مرجع آگاهی و اساس پی‌ریزی چارچوب ذهنی دانشجو به شمار می‌آید و سنجش این دست از آثار اهمیتی بسزا در بهبود کیفیت آن خواهد داشت. به تعبیری دیگر، «کتاب‌های درسی قلب مراکز آموزشی هستند» (میک^۱، ۱۳۹۳: ۸) و نباید از نقش و تأثیر آن‌ها به‌ویژه در نهاد دانشگاهی غافل ماند؛ چرا که «رسانه‌های مکتوب در آموزش‌های دانشگاهی بیش‌تر و بهتر از دوره‌های آموزشی پایین‌تر کاربرد داشته و دارند. شرایط سنی دانشجو و جنبه تخصصی داشتن آموزش عالی ایجاب می‌کند که دانشجویان به منابع مکتوب همراه با سایر منابع رجوع کنند و با نگاه تحلیلی به مطالعه و تحقیق بپردازند» (آرمند و ملکی، ۱۳۹۱: ۵).

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

هر زبان را از دو جنبه کلی ساختار^۲ و کارکرد^۳ می‌توان بررسی کرد. ساختار یک زبان، طبق تعریف، مجموعه عناصر یک زبان یا اجزای تشکیل‌دهنده یک نظام زبانی است. عده‌ای ساختار

1. Jaan Mikk
2. Structure
3. Function

زبان را منوط به روابط حاکم بر عناصر نحوی زبان می‌دانند (ساختار نحوی)، و گروهی دیگر علاوه بر ساختار نحوی، برای زبان ساختار آوایی و معنایی هم در نظر می‌گیرند (حری، ۱۳۸۶: ۱۲). خوانش دستوری متن و تحلیل اعرابی جمله‌های آن، یکی از عوامل عمده‌ای است که درست فهمیدن متن را تضمین می‌کند و آن را باید «نخستین درس ترجمه» نام نهاد (فرح‌زاد، ۱۳۹۲: ۱۴)؛ چه آن‌که با تعیین خط‌مشی متن، مانع از اشتباه می‌شود و هر گونه ابهام را از بین می‌برد (ر.ک. معروف، ۱۳۸۰: ۲۷۴). مترجم عربی برای نیل به شناخت صحیح از متن به ابزارهایی نیاز دارد که نخستین آن‌ها شناخت قواعد دستور زبان است (اصغری، ۱۳۹۵: ۲۰). وجود فرضیه‌های مختلف در مورد ماهیت دستوری یک عنصر یا ساختار دستوری یک واحد نحوی، خود زمینه‌ساز چالش فکری در میان فراگیران این حوزه می‌شود. این سؤال‌ها که در این آیه یا حدیث چند وجه دستوری وجود دارد؟ یا تمایزات معنایی این عبارات از منظر اعرابی چیست؟ و کدام وجه دستوری بهتر از دیگر وجوه است؟ پرسش‌های کلیدی و تأمل‌برانگیزی است که مؤلفان آن‌ها را پایه تألیف این کتاب قرار داده و به صراحت آورده‌اند: «آنچه برای ما در ارزیابی ترجمه‌ها مهم است اینکه مترجم بر اساس رعایت نکات زبانی و دستوری به ترجمه پردازد نه بر اساس ذوق!» (پروینی و افسردیر، ۱۴۰۱: ۷۶). از نگاه مؤلفان این اثر اصل بهره‌گیری از زبان متون اسلامی منوط به کشف نظام درونی عبارات و تحلیل ساخت معنایی^۱ و خوانش دستوری و اعرابی دقیق آن‌هاست. مسئله‌ای که پرده از نقاب معنا کنار می‌نهد و پیچیدگی آن را آشکار می‌سازد؛ به سخنی دیگر، اعراب تنها معیاری است که با عرضه کردن کلام بر آن نقصان و رجحان کلام روشن می‌گردد و مقیاسی است که با رجوع به آن کلام درست از نادرست شناخته می‌شود (جرجانی، ۱۹۸۸: ۲۳).

ترجمه متون دینی و در رأس آن برگردان قرآن کریم به زبان فارسی، داستان پُر فراز و نشیبی دارد. از کسب جواز ترجمه از سوی علمای ماوراءالنهر در نیمه دوم سده چهارم تاکنون، برگردان‌های متعدد و در سبک‌های متنوع ارائه شده که در دهه‌های اخیر شتاب بیشتری به خود یافته است. این موضوع نه فقط در باب ترجمه‌های فارسی که حتی درباره ترجمه‌های اروپایی قرآن نیز صادق است؛ برای نمونه، «در بیست سال گذشته نزدیک به سی ترجمه جدید انگلیسی انتشار یافته است؛ در حالی که در سراسر قرن نوزدهم این رقم به تعداد انگشتان یک دست هم نمی‌رسد...» (کریمی‌نیا، ۱۳۸۹: ۵). اما آن چه در این

باب مهم به نظر می‌آید، نخست نقد صحیح و منصفانه این ترجمه‌هاست تا به رشد و بالندگی برسند، چرا که نقد، موتور محرک رونق ترجمه است و بدون وجود نقد، پویایی فراهم نمی‌شود؛ و دوم، آموزش عملی مباحث ترجمه این متون است که بخشی از این رسالت مهم بر دوش نهادها و مؤسسات آموزشی است؛ به سخنی دیگر، مسئله آموزش فن ترجمه متون دینی «یکی از ضرورت‌های فرهنگی امروز حوزه و دانشگاه است که باید در برنامه‌های تخصصی علوم قرآنی گنجانده شود تا طلاب و دانشجویان علاقمند به این موضوع به درستی بتوانند رسالت رساندن پیام قرآن را به زبان‌های گوناگون عهده‌دار شوند و با فراگرفتن مهارت‌های لازم و کافی در فن ترجمه قرآن، به جبران کاستی‌ها و تصحیح ترجمه‌های موجود پردازند و خلأ بزرگی را که در این باره احساس می‌شود، به وجه احسن پر نمایند» (کوشا، ۱۴۰۲: ۱۱).

در حوزه آموزش عملی و ارائه سازوکارهای کاربردی برگردان متون دینی در قالب تألیف کتب آموزشی کارآمد، گویی در آغاز راهیم و آموزش عملی ترجمه و روش نقد ترجمه^۱ موضوعی است که در این عرصه مغفول بوده است؛ به طوری که تعداد کتب آموزشی مناسب دانشگاهی، به کمتر از انگشتان دست می‌رسد. جدول زیر شماری از مهم‌ترین کتب دانشگاهی را نشان می‌دهد که در حوزه آموزش ترجمه این نوع از متون تألیف شده است:

جدول ۱ کتب آموزشی ترجمه متون اسلامی

ردیف	عنوان کتاب	مؤلف / مؤلفان	ناشر	تاریخ نشر
۱	بررسی ترجمه انگلیسی متون اسلامی (۱) An Approach to English Translation of Islamic Texts (I)	سالار منافی اناری	سمت	۱۳۷۸
۲	بررسی آثار ترجمه شده اسلامی (۲) A Study of Islamic Texts English Translation (II)	سالار منافی اناری	سمت	۱۳۸۰
۳	خواندن و ترجمه متون اسلامی (از منابع مختلف) Lecture et traduction de textes islamiques (de sources différentes)	افضل وثوقی و محمود جوان	سمت	۱۳۸۳ش

1. Translation Criticism

ادامه جدول ۱ کتب آموزشی ترجمه متون اسلامی

ردیف	عنوان کتاب	مؤلف / مؤلفان	ناشر	تاریخ نشر
۴	منطق ترجمه قرآن	محمدعلی رضایی اصفهانی	بین‌المللی نشر المصطفی	۱۳۸۸ ش
۵	درسنامه ترجمه: اصول، مبانی و فرآیند ترجمه قرآن کریم	سید محمدحسن جواهری	پژوهشگاه حوزه و دانشگاه	۱۳۸۸ ش
۶	بررسی ترجمه‌های متون اسلامی به زبان روسی	علیرضا ولی‌پور	سمت	۱۳۹۲ ش
۷	بررسی متون تخصصی از جهت فن اعراب و ترجمه (قرآن کریم؛ نهج البلاغه؛ امالی الشریف المرتضی؛ مقدمه ابن خلدون)	سید بابک فرزانه	سمت	۱۳۹۲ ش
۸	کارگاه ترجمه متون دینی	سید علا نقی‌زاده و رقیه رستم‌پور مالکی	هاجر	۱۳۹۶ ش
۹	ترجمه متون اسلامی از انگلیسی به فارسی Translation of Islamic Texts from English into Persian	محمود افروز	ترجمه- پژوهان	۱۳۹۶ ش

گفتنی است کتاب‌های فرعی دیگری نیز در این حوزه به تألیف درآمده است که شاید رویکرد آموزشی آن‌ها و یا گزینش آن‌ها به عنوان کتاب درسی در اولویت نباشد؛ از جمله این کتب موارد ذیل است:

مشکلات ساختاری ترجمه قرآن: حیدرقلی‌زاده (۱۳۸۱)، ترجمه‌های ممتاز قرآن در ترازوی نقد: محمدعلی کوشا (۱۳۸۶)، ساخت‌های زبان فارسی و مسئله ترجمه قرآن: کریمی‌نیا (۱۳۸۹)، شیوه‌های زبان‌شناختی ترجمه قرآن کریم: چالش‌ها و راهکارها: علی صابری (۱۳۹۸)، درسنامه فهم روشمند قرآن: نویسندگان: حمید محمدی، سعید امینایی و رسول هاشمی (۱۳۹۹)، جستارهایی زبان‌شناختی در ترجمه قرآن کریم: محمد جهانگیری اصل (۱۴۰۱)، و غیره.

در باب نقد و بررسی کتب دانشگاهی و نیز چالش‌های آموزش ترجمه به دانشجویان، پژوهش‌هایی به انجام رسیده است که به جدیدترین آن‌ها اشاره می‌شود: رضایپور (۱۳۹۸) در مقاله «آسیب‌شناسی درس آشنایی با علوم قرآنی در رشته زبان

و ادبیات فارسی» معتقد است مهم‌ترین ضعف‌های موجود در درسنامه‌های علوم قرآنی که از اهمیت، جذابیت و کارایی این درس به میزان زیادی کاسته عبارت است از: گنجاندن نشدن مباحث ادبی مرتبط با سرفصل‌های درس در اهداف و کتاب‌های تألیفی آشنایی با علوم قرآنی، جامع و مانع نبودن کتاب‌های درسی، پرداختن به مطالب غیرتخصصی در حوزه علوم قرآن و حدیث و غیرضروری در رشته ادبیات، آشفتگی در تبویب مطالب و تدوین بخش‌های مختلف کتاب‌های درسی، عدم اولویت‌بندی مباحث علوم قرآنی براساس بازتاب آن در ادبیات، معرفی نکردن منابع کارآمد، کلی‌گویی در مقدمه و فراهم نیاوردن توجیه و استدلال مناسب در مدخل درسنامه‌ها برای جذب مخاطب.

باقری و فکری (۱۳۹۹) در جستاری با عنوان «چالش‌های آموزش ترجمه عربی - فارسی در دانشگاه‌های ایران از نگاه استادان این حوزه» با طراحی پرسشنامه به بررسی چالش‌های آموزش ترجمه در گروه‌های زبان و ادبیات عربی کشور پرداخته‌اند. یافته‌های پژوهش آن‌ها حاکی از آن است که درصد اندکی از جامعه آماری در حوزه ترجمه فعالیت داشته و بیشتر از روش‌های معلم‌محور در تدریس بهره گرفته‌اند و با ابزارهای نوین آموزش تقریباً بیگانه هستند.

حسن‌وندی و مروتی (۱۴۰۰) در پژوهشی با عنوان «بررسی و نقد کتاب تحلیل انتقادی انگاره ترجمه قرآن کریم» به بررسی نقادانه کتاب *تحلیل انتقادی انگاره ترجمه قرآن* پرداخته‌اند.

روشنفکر، طاهری و اسماعیلی (۱۳۹۲) در جستاری با عنوان «آموزش نهج البلاغه در دانشگاه‌ها و ارائه راهکارهای مناسب برای تدریس آن در مقطع کارشناسی (بررسی موردی دانشگاه تهران و علامه طباطبایی)» نبود کتاب آموزشی و دانشگاهی مناسب برای تدریس نهج البلاغه را یکی از مشکلات آموزشی این درس به شمار آورده‌اند.

مجیدی (۱۴۰۲) در مقاله «بررسی و نقد آموزش قرآن سال دوم ابتدایی (مطالعه موردی ترجمه آیات قرآن کریم)» به ارزیابی ترجمه آیات قرآن در کتاب آموزشی سال دوم ابتدایی متناسب با رده سنی خردسالان پرداخته است.

با توجه به مطالعات انجام شده، به نظر می‌رسد مقاله یا کتابی که به طور خاص به نقد کتاب‌های آموزش ترجمه متون دینی بپردازد، نگاشته نشده و درباره کتاب مورد بررسی تاکنون نقدی صورت نگرفته است و این پژوهش از این جهت تازگی دارد.

معرفی کتاب جستارهایی در آسیب‌شناسی ترجمه ...

یکی از ضرورت‌های آموزشی در رشته‌های عربی و علوم قرآن و حدیث، ایجاد توانایی لازم در دانشجویان برای بهره‌مندی دقیق و هوشمندانه از محتوای منابع اصیل اسلامی است. کتاب جستارهایی در آسیب‌شناسی ترجمه قرآن کریم و متون اسلامی از حیث مسائل زبانی^۱ (= نام دیگر آن: آسیب‌شناسی ترجمه قرآن کریم و متون اسلامی از منظر صرف و نحو کاربردی) در پاسخ به این هدف روانه بازار گردید. دانشگاه تهران این اثر را در قطع رقعی و در ۲۸۶ صفحه به چاپ رساند. مباحث کتاب حاضر مطابق با سرفصل اعلام شده از سوی وزارت علوم، در چهار بخش کلی (چهارده جستار) و یک پیشگفتار سامان یافته است. دو جستار نخست، به مباحث نظری درباره تاریخچه زبان عربی، علم نحو، فن ترجمه و ارتباط متقابل آن دو اختصاص دارد؛ بخش دوم (جستارهای سوم، چهارم، پنجم) به آسیب‌شناسی ترجمه‌های آیاتی از سوره‌های «آل عمران»، «ق» و «واقعه» می‌پردازد و بخش سوم (جستارهای ششم، هفتم، هشتم و نهم) آسیب‌شناسی ترجمه مباحث حال، تعجب، مفعول مطلق و تمییز را پی می‌گیرد. در بخش چهارم (جستارهای دهم تا چهاردهم) نیز ضمن تجزیه و تحلیل متونی از تفسیر کشف، مقدمه ابن خلدون و نهج البلاغه از نظر صرفی و نحوی، نقش فن اعراب در ترجمه صحیح این متون نشان داده شده و به صورت عملی به ارزیابی برخی ترجمه‌های قرآن و برخی متون اسلامی دیگر پرداخته شده است، در پایان برخی مباحث نیز تعدادی از ترجمه‌های قرآن گزینش و ارزیابی شده است. در جدول زیر عناوین فصول کتاب و تعداد صفحات مرتبط با هر بخش آمده است.

جدول ۲. عناوین مباحث کتاب و شمار صفحات

تعداد صفحات	عناوین مباحث کتاب	جستارها
۶۵	مباحث نظری (آشنایی با تاریخچه زبان عربی و علم نحو؛ آشنایی با فن ترجمه)	یکم و دوم
۱۴۵	آسیب‌شناسی ترجمه قرآن	سوم تا نهم
۵	ترجمه متون تفسیری (تفسیر الکشاف)	دهم
۳۲	ترجمه متون تحلیلی درباره قرآن و حدیث (مقدمه ابن خلدون)	یازدهم و دوازدهم
۲۱	آسیب‌شناسی ترجمه بخش‌هایی از خطبه‌های نهج البلاغه	سیزدهم و چهاردهم

۱. به علت طولانی بودن عنوان کتاب مورد بررسی، در متن مقاله به صورت مخفف جستارها از آن یاد می‌شود.

قابل ذکر است در صفحات پایانی کتاب نیز کتاب‌نامه، بیوگرافی نویسنده اول و چکیده انگلیسی مضمون کتاب ضمیمه شده است که معلومات مفیدی به مخاطبان عرضه می‌دارد.

در بخش بررسی و تحلیل شواهد، رویکرد عام مؤلفان این اثر عمدتاً متکی بر این است که ابتدا ساختار دستوری جملات بیان می‌گردد و نکات اساسی و مؤثر در ترکیب نحوی و وجوه اعرابی تحلیل می‌شود. سپس، ترجمه پیشنهادی و معنای کلی عبارات مطابق با خوانش‌های برگزیده نحوی بیان می‌گردد و پس از آن ترجمه‌های دیگر مترجمان همراه با ذکر کاستی‌ها و نقاط قوت آن‌ها بررسی می‌شود. البته این موضوع در همه بخش‌های کتاب صادق نیست و بیشتر معطوف به جستارهای اصلی کتاب، یعنی بررسی ترجمه‌های قرآن و نهج‌البلاغه (فقط در جستار سیزدهم) است. مؤلفان در این تحلیل‌ها سعی دارند ضمن تأکید بر نقش کلیدی نوع خوانش دستوری متن بر معنا، مخاطبان کتاب را به تأمل نقادانه در وجوه اعرابی و کاوش در دلایل منطقی‌گزینش وجه برجسته تشویق کنند و آن‌ها را به خطاهای مترجمان که اغلب ریشه در ضعف توانش زبانی دارد آگاه سازند.

روش پژوهش

اندیشه نقد و سخن‌سنجی ادبی قدمتی دیرینه دارد و سابقه آن به یونان باستان و بوطیقای ارسطو می‌رسد؛ اما نقد کتاب به مفهوم کنونی و کامل کلمه، جدید بوده و رواجش نه فقط پس از انتشار و چاپ، بلکه پس از پدید آمدن نشریات ادواری در یکی دو قرن اخیر بود و در ایران سابقه‌اش کمتر از یک قرن است (خرم‌شاهی، ۱۳۶۳: ۹-۱۰). در عرصه نشر و صنعت چاپ، نقد کتاب و شناسایی قوت و ضعف‌های آن به معرفی و ترویج کتاب کمک شایانی می‌کند.

هدف پژوهش حاضر، ارزیابی کتاب جستارها و نمایاندن نقاط ضعف و قوت آن است. از این‌رو، روش پژوهش در این نوشتار، مرور انتقادی کتاب براساس رویکرد توصیفی - تحلیلی است و برای ارائه گزارشی دقیق از کم و کیف اجزای این کتاب، شاخص‌های ده‌گانه منصوریان (۱۳۹۲) به عنوان ابزار ارزیابی برگزیده شد. این الگوی ده‌گانه شامل تخصص‌گرایی و هدفمندی موضوع، توان نظری و دلالت‌های کاربردی، توان استنادی و ماهیت میان‌رشته‌ای، جامعیت و روزآمدی، صلاحیت و کارنامه پدیدآورندگان، پاکیزگی نگارشی و ادبی، انسجام محتوایی و ساختاری، همخوانی با نظریه‌های یادگیری، ماهیت تعاملی و توان انگیزشی، و ویژگی‌های فیزیکی و ظاهری است.

یافته‌های پژوهش

تخصص‌گرایی و هدفمندی موضوعی

شاخص نخست کارآمدی یک تألیف دانشگاهی از نگاه منصوریان (۱۳۹۲)، تخصص‌گرایی و هدفمندی موضوعی آن است. مقصود از هدفمندی و رویکرد تخصصی یک اثر، آن است که مؤلف اثر آن را در حوزه‌ای خاص و به دنبال پاسخگویی به یک نیاز در جامعه به رشته تحریر درآورده باشد. «یک کتاب دانشگاهی باید هدفی صریح و روشن را دنبال کند اگر قصد آموزش مهارتی مشخص دارد باید بنیادی آموزشی داشته باشد و اگر قرار است بازتابی از آخرین دستاوردهای محققان یک رشته را نشان دهد انتظار می‌رود مبتنی بر پژوهش‌های اصیل باشد» (منصوریان، ۱۳۹۲: ۴).

یکی از ضرورت‌های فرهنگی امروز حوزه و دانشگاه، آموزش متون اسلامی و در رأس آن فن ترجمه قرآن کریم به زبان‌های گوناگون، به‌ویژه زبان فارسی است که باید در برنامه‌های تخصصی علوم قرآنی گنجانده شود تا طلاب و دانشجویان علاقه‌مند به این موضوع به درستی بتوانند رسالت رساندن پیام قرآن را به زبان‌های گوناگون عهده‌دار شوند و با فراگرفتن مهارت‌های لازم و کافی در فن ترجمه قرآن به جبران کاستی‌ها و تصحیح ترجمه‌های موجود بپردازند و خلأ بزرگی را که در این باره احساس می‌شود، به وجه احسن پر نمایند» (کوشا، ۱۴۰۲: ۱۱). این کتاب به عنوان منبع اصلی دانشجویان کارشناسی ارشد رشته علوم قرآن و حدیث تألیف شده است. مؤلفان در پیشگفتار به روشنی قلمرو تخصصی کتاب را تبیین ساخته‌اند:

از آن جا که در رشته علوم قرآن و حدیث در مقطع کارشناسی ارشد درسی با عنوان «بررسی متون تخصصی از جهت فن اعراب و ترجمه» و در دوره دکتری این رشته، درسی به نام «ترجمه‌های قرآن» و در رشته زبان و ادبیات عربی در مقطع کارشناسی، درسی به نام «ترجمه قرآن» و در رشته مترجمی گروه‌های عربی در مقطع ارشد درس‌هایی در حوزه ترجمه قرآن و متون دینی وجود دارد، تألیف چنین کتابی - به عنوان کتاب درسی و کمک درسی - که در کنار طرح برخی مسائل مهم نظری در حوزه ترجمه، به آسیب‌شناسی ترجمه‌های صورت گرفته از این متون بپردازد و الگوی ترجمه صحیح را ارائه دهد، ضروری بود. در این کتاب کوشش شده افزون بر

آسیب‌شناسی ترجمه‌های قرآن و نهج البلاغه، به نقش مسائل زبانی در ترجمه و فهم متون تخصصی رشته‌های علوم قرآن و حدیث نیز پرداخته شود. شایان ذکر است این کتاب برای درس «بررسی متون تخصصی از جهت فن اعراب و ترجمه»، کتاب درسی در نظر گرفته شده است و برای درس‌های دیگر یادشده به عنوان کتاب کمک درسی و برای عموم دانشگاهیان و علاقمندان مباحث ترجمه به عنوان منبع مطالعاتی به حساب می‌آید. گفتنی است مطالب این کتاب دقیقاً مطابق سرفصل مصوب این درس تهیه شده است (پروینی و افسردیر، ۱۴۰۱: پیشگفتار).

گفتنی است سرفصل دروس رشته علوم قرآن و حدیث (مقطع کارشناسی ارشد)، مصوب ۱۳۷۹/۱۰/۱۸ در تاریخ ۱۳۹۶/۰۲/۲۰ بازنگری شده و در سرفصل جدید (پیشنهادی دانشگاه تهران) درس «بررسی متون تخصصی از جهت فن اعراب و ترجمه» حذف شده است و درسی مرتبط با ترجمه قرآن در این سرفصل مشاهده نمی‌شود. به هر روی، ماهیت آموزشی این کتاب سبب شده است که مؤلفان دقیقاً متناسب با طرح پیشنهادی موجود در سرفصل به فهرست‌بندی و گردآوری داده‌ها پردازند تا به نیاز مخاطبان این حوزه جامه عمل پوشند؛ اما، به دلیل تنوع متون برگزیده و گستردگی دامنه مباحث، گاه پراکندگی و عدم وحدت رویه در ارائه بخش‌های کتاب ملاحظه می‌شود. در این کتاب تخصصی با تلفیق اصول نظری و عملی ترجمه در عرصه متون دینی، تلاش شده است دانشجو مهارت لازم در خوانش و برگردان سایر متون این حوزه را نیز به دست آورد که از این منظر رویکرد کتاب مثبت ارزیابی می‌شود. بی‌گمان چنین آثاری حلقه اتصال دانشجویان با منابع دست اول و کهن تفسیری و ادبی حوزه قرآن به شمار می‌آید و زمینه‌آشنایی و مراجعه مستقیم به این کتب را فراهم می‌سازد. مسئله‌ای که اغلب دانشجویان از آن غفلت می‌کنند و گاه خود را بی‌نیاز از مراجعه به منابع دست اول و اصیل می‌دانند.

کتاب حاضر با تعیین عناوین تخصصی و طبقه‌بندی مطالب در هر جستار مطابق با سرفصل، ماهیت آموزشی به خود گرفته و موضوعات متنوع نحوی و روش ترجمه متون برگزیده را مد نظر قرار داده است. محور اصلی مباحث کتاب، کارکرد فن اعراب در ترجمه قرآن و متون تفسیری و حدیثی است. در جدول ۳ معیارهای این بخش آمده است (مجموع امتیاز: ۳۴):

جدول ۳ تخصص‌گرایی و هدفمندی موضوعی

معیار ارزیابی				
امتیاز				
۵	۴	۳	۲	۱
*				۱. آیا دامنه موضوعی کتاب درست و روشن ترسیم شده است؟
			*	۲. تا چه میزان وجوه تشابه و تمایز آن با آثار مشابه در این زمینه روشن است؟
*				۳. آیا محتوای کتاب به روشنی تعلق آن را به حوزه تخصصی مشخصی نشان می‌دهد؟
*				۴. آیا همخوانی کتاب با قلمرو تخصصی موضوع مورد بحث به خوبی نشان داده شده است؟
			*	۵. تا چه میزان نویسنده در پوشش مطالب تخصصی در کتاب موفق بوده است؟
*				۶. آیا نویسنده در نگارش این اثر هدف مشخصی را تعیین کرده است؟
*				۷. آیا هدف نویسنده به نحو معقولی با نیازهای مخاطبان اصلی کتاب همخوانی دارد؟
*				۸. تا چه میزان نویسنده در رسیدن به هدف مورد نظر موفق بوده است؟
			*	۹. اگر کتاب مورد نظر ماهیتی آموزشی دارد، آیا مبتنی بر نظریه‌های یادگیری است؟
			*	۱۰. اگر کتاب ماهیتی پژوهشی دارد، آیا مبتنی بر تحقیقات اصیل آن رشته است؟

توان نظری و دلالت‌های کاربردی

دومین شاخص ارزیابی کتاب از نگاه منصوریان، توجه به سهم مبانی نظری در حوزه موضوعی کتاب است. مقصود آن که تا چه میزان نویسنده در برقراری پیوند میان حوزه نظر و عمل موفق بوده است و تا چه میزان می‌توان به پشتوانه نظری کتاب اطمینان داشت؟ (منصوریان، ۱۳۹۲: ۵-۶). بررسی کتاب جستارها نشان می‌دهد دو فصل نخست مربوط به مبانی نظری است که حاوی مطالب در دو محور پیشینه زبان و نحو عربی و آشنایی با فن ترجمه و پیشینه برگردان قرآن است. مطالب کاربردی و توصیه‌های عملی

آموزش ترجمه نیز در فصول دیگر گنجانده شده است. آنچه در این میان قابل تأمل به نظر می‌آید، حجم «مطالب نظری» در دو بخش نخست این کتاب است که به تنهایی بیش از پنج جستار پایانی کتاب است که از این منظر، تناسب میان بخش‌های کتاب رعایت نشده است. ضمن آن که در بخش مباحث نظری، مباحث عام مرتبط با ترجمه قرآن و پیشینه آن، به تفصیل به چشم می‌آید؛ این در حالی است که از ذکر مباحث و پیشینه ترجمه متون اسلامی دیگر و به طور خاص نهج البلاغه غفلت شده است و جای خالی این مطالب در مبانی نظری احساس می‌شود. نکته دیگر آن که مبحث محوری کتاب، یعنی نقش خوانش‌های نحوی در ترجمه متون دینی در مبانی نظری کم‌رنگ است و فقط در حدود دو صفحه به اهمیت فن اعراب در ترجمه و تفسیر قرآن پرداخته شده است و این امر با رویکرد تعلیمی کتاب سازگار نیست و بهتر بود دامنه این بحث گسترده‌تر بیان می‌شد. ضمن آن که روش سنجش کیفیت ترجمه‌ها بر اساس عنوان کتاب «مسائل زبانی» مطرح شده است و بر پایه سرفصل مصوب، اعراب و فن ترجمه مقیاس اصلی ارزیابی ترجمه‌ها عنوان شده است. به نظر می‌رسد بهتر بود کلیدواژه «مسائل زبانی» و نیز روش ترجمه مؤلفان (در ترجمه‌های پیشنهادی)، در ابتدای پژوهش تبیین می‌شد تا چارچوب ارزیابی و آسیب‌شناسی ترجمه‌ها معین شود.

شواهد برگزیده مؤلفان نشان می‌دهد معیار اصلی بررسی‌ها بر مدار «نحو» بوده و سایر مباحث زبانی مؤثر در ترجمه چون نکات صرفی، دلالت واژگانی یا ساختار زبان فارسی و مانند آن در اغلب این تحلیل‌ها مغفول باقی مانده است و فقط مثال‌هایی پراکنده و انگشت‌شمار در این باب‌ها مشاهده می‌شود که نشان از عدم وحدت در روش تحلیل و آسیب‌شناسی ترجمه‌ها دارد؛ برای مثال در نقد ترجمه سوره واقعه (صفحه‌های ۹۶ تا ۱۰۲)، ابتدا به مفهوم‌شناسی واژگان و نقد معادل‌یابی واژگانی مترجمان پرداخته شده است و پس از آن تحلیل اعرابی و ترجمه‌شش‌آیه از این سوره ملاحظه می‌شود؛ در حالی که در بقیه سوره‌ها این فرایند ملاحظه نمی‌شود. یا در جستار سیزدهم برخلاف جستارهای سوم تا نهم، ابتدا «ترجمه پیشنهادی» مؤلفان از عبارات ذکر شده و سپس به آسیب‌شناسی برگردان مترجمان پرداخته شده است. بررسی کتاب جستارها مطابق با معیار «توان نظری و دلالت‌های کاربردی» مجموع امتیاز ۳۵ از ۵۰ را نشان می‌دهد:

جدول ۴ توان نظری و دلالت‌های کاربردی

معیار ارزیابی					امتیاز				
					۵	۴	۳	۲	۱
۱. سهم مبانی نظری موجود در حوزه موضوعی کتاب در پیدایش محتوای آن چقدر است؟								*	
۲. آیا نویسنده هوشمندانه و با دقت به نظریه‌های مرتبط به موضوع استناد کرده است؟							*		
۳. تا چه میزان می‌توان به پشتوانه نظری مباحث مطرح شده در کتاب اطمینان داشت؟						*			
۴. آیا نویسنده برای استفاده از مبانی نظری به منابع دست اول و معتبر مراجعه کرده است؟					*				
۵. نویسنده تا چه میزان در برقراری پیوند میان دو حوزه نظر و عمل موفق بوده است؟						*			
۶. آیا نویسنده به دلالت‌های کاربردی مطالب کتاب توجه کافی داشته است؟							*		
۷. آیا مثال‌های کافی از دلالت‌های کاربردی مطالب در متن دیده می‌شود؟							*		
۸. اگر در کتاب رویکرد عملی غالب است، آیا نویسنده تجربه کافی در این زمینه دارد؟								*	
۹. نویسنده تا چه میزان به تجربه‌های موفق خود در به کار بستن توصیه‌ها استناد کرده است؟							*		
۱۰. در بیان توصیه‌های عملی تا چه میزان به جزئیات و موارد خاص توجه شده است؟								*	

توان استنادی و ماهیت میان‌رشته‌ای

انعکاس آراء دیگران و تلاقی دیدگاه‌های مؤلف با آراء آنها، یکی از ویژگی‌های شاخص کتاب دانشگاهی است. از نگاه صاحب‌نظران برای ارائه استدلال‌های خوب به چیزی بیش از اظهار دیدگاه‌های شخصی نیاز است و باید از آراء دیگران به عنوان سکوی پرتاب یا ابزاری برای اشاعه دیدگاه‌های خود بهره گرفت (Graff & Birkenstein, 2018: 3). از این منظر، متون علمی همچون شبکه‌ای از آثار به هم پیوسته است که هر یک ماهیت و اصالت خود را در پیوند با آثار دیگر می‌سازد (منصوریان، ۱۳۹۲: ۷). از این رو، بهره‌گیری از منابع اصیل و ارجاع دقیق ضمن غنای یک اثر، زمینه ردیابی مطالب توسط خوانندگان و عرصه

پژوهش بیشتر را برای آن‌ها فراهم می‌سازد. مؤلفان کتاب جستارها در نگارش این اثر آموزشی از ۱۸۰ منبع جدید و قدیم بهره برده و با امانتداری کامل، اسامی این منابع را در پانوشت هر صفحه ذکر کرده‌اند. بیش از هفتاد درصد این منابع، عربی بوده است که اغلب آن‌ها از منابع دست اول به شمار می‌آیند. منابع مهم دستوری و لغوی چون *التیسان فی اعراب القرآن*، *اعراب القرآن و بیانه*، *الجدول*، *مفردات راغب*، *التحقیق و نیز تفاسیر برجسته چون الکشاف*، *مجمع البیان*، *مفاتیح الغیب*، *التحریر و التنویر*، *البحر المحیط*، *المیزان* و غیره از مصادر اصلی این اثر به شمار می‌آیند که مشخصات کتاب‌شناختی آن‌ها در فهرست پایانی به صورت مجزا در دو بخش فارسی (۴۲ منبع) و عربی (۱۳۸ منبع) به شکل الفبایی ذکر شده است. در این میان منبع شماره ششم، کتاب *المفسرون حیاتهم و منهجهم* به نادرستی در میان منابع فارسی و منبع شماره پنجاه و سوم، *هفده گفتار در علوم قرآنی* در میان منابع عربی جای گرفته است که با توجه به تفکیک منابع، بهتر است هر یک در فهرست مناسب خود ذکر گردد. در میان فهرست منابع فارسی، نام چهار عنوان مقاله و یک رساله دکتری نیز به چشم می‌آید که گویای توجه مؤلفان به پژوهش‌های جدید در کنار مصادر اصیل و دست اول بوده است.

یکی از ضعف‌های اصلی این فهرست، عدم ذکر ترجمه‌های قرآنی و نیز ترجمه‌های مرتبط با *نهج البلاغه* است که در متن کتاب بررسی و گاه نقد شده‌اند؛ ولی نام هیچ یک از آن‌ها در این فهرست مشاهده نمی‌شود. ضمن آن که از میان منابع پرشمار قرآنی که در این فهرست ملاحظه می‌شود، جای منابع مرتبط با متون اسلامی دیگر چون *نهج البلاغه* و متون حدیثی خالی است و فقط دو منبع مرتبط با *نهج البلاغه* به چشم می‌آید که از این منظر سهم آن همانند اختصاص مطالب در این کتاب به خوبی ادا نشده است.

گفتنی است کتاب آموزشی دیگری به قلم «سید بابک فرزانه» با عنوان *بررسی متون تخصصی از جهت فن اعراب و ترجمه (قرآن کریم؛ نهج البلاغه؛ امالی الشریف المرتضی؛ مقدمه ابن خلدون)* در سال ۱۳۹۲ ه.ش در «سمت» به نشر رسیده است که دقیقاً مطابق با این سرفصل درسی و برای دانشجویان مقطع کارشناسی ارشد تألیف شده است؛ ولی از ذکر کتاب مذکور در پیشگفتار یا فهرست منابع غفلت شده است. به نظر می‌رسد شایسته بود ضمن اشاره به این اثر مشابه آموزشی، دیدگاه تحلیلی و انتقادی مؤلفان محترم درباره کتاب مذکور یاد می‌شد تا کاستی‌های اثر پیشین هویدا می‌گشت و دلایل توسعه پژوهش و نگارش کتاب در این حوزه روشن می‌شد. در واقع، «بررسی مدقانه ادبیات موضوع منجر به

شناسایی مسائل بیشتر و جدیدتر شده و پژوهشگر ایده‌های جدیدی برای توسعه پژوهش‌های دیگران به دست می‌آورد» (حافظ‌نیا، ۱۳۹۵: ۱۰۸). در ادامه، نقد و ارزیابی کتاب در بخش توان استنادی (جدول ۵) مطابق با شاخصه منسوریان آمده است. این بررسی امتیاز ۳۰ از ۵۰ را نشان می‌دهد.

جدول ۵ توان استنادی و ماهیت میان‌رشته‌ای

امتیاز					معیار ارزیابی
۵	۴	۳	۲	۱	
*					۱. نویسنده تا چه میزان در استفاده از آثار معتبر و مرتبط پیشین موفق بوده است؟
	*				۲. آیا به آثار هسته و تأثیرگذار مرتبط پیشین استناد شده است؟
		*			۳. آیا فهرست منابع مورد استفاده دقیق و منظم است؟
			*		۴. میزان جامعیت کتاب در استناد به منابع مرتبط موضوعی چقدر است؟
				*	۵. نویسنده تا چه میزان در استفاده از آثار دیگران امانت‌دار بوده است؟
			*		۶. نویسنده تا چه میزان به آراء موافق و مخالف دیدگاه خود اشاره کرده است؟
				*	۷. آیا نگاه نویسنده به آثار مرتبط پیشین نگاهی تحلیلی و انتقادی بوده است؟
				*	۸. نویسنده تا چه میزان در ارزیابی پیشینه موضوع منصف و بی‌طرف بوده است؟
			*		۹. نویسنده تا چه میزان از منابع علمی رشته‌های هم‌جوار بهره برده است؟
				*	۱۰. کتاب تا چه میزان می‌تواند برای متخصصان رشته‌های هم‌جوار مفید باشد؟

جامعیت و روزآمدی

بی‌گمان، جامعیت یک اثر نقطه ایده‌آلی است که رسیدن به آن به‌ویژه در کتب آموزشی رشته‌های علوم انسانی، چندان آسان نیست؛ از نگاه منسوریان، «اثر جامع اثری است که بیش‌ترین پوشش ممکن را در پرداختن به مباحث و منابع مرتبط با محور بحث خود داشته باشد؛ اما در عمل رسیدن به چنین هدفی بسیار سخت و بعید است» (۱۳۹۲: ۷)؛ چرا که گاه با توجه به ماهیت برخی از مباحث به‌ویژه در رشته‌های علوم انسانی، کتب آموزشی ظرفیت چنین پوششی را نخواهند داشت و امکان طرح ریز و

درشت مباحث در آن‌ها وجود ندارد. با بررسی کتاب *جستارها* به روشنی پیداست که آسیب‌شناسی ترجمه قرآن و مباحث مرتبط با آن سهم اصلی این کتاب را به خود اختصاص داده است و متون دیگر سهم ناچیزی دارند و حتی مبانی نظری در جستار دوم نیز ناظر بر مباحث مرتبط با برگردان قرآن است و مبانی نظری و پیشینه ترجمه متون اسلامی دیگر رها شده است. البته، بدیهی است که سهم قرآن نسبت به سایر متون بسیار برجسته‌تر است؛ اما امکان ذکر این مبانی به صورت گذرا وجود داشت تا اثر حاضر از جامعیت نسبی بهره‌مند شود و مخاطبان کتاب با تاریخچه ترجمه سایر متون اسلامی آشنا گردند. مسئله دیگری که جامعیت این کتاب را خدشه‌دار می‌سازد عدم همسانی در روند بررسی شواهد و ترجمه‌هاست؛ برای مثال در جستار چهاردهم، هیچ ارزیابی‌ای از ترجمه‌های *نهج البلاغه* مشاهده نمی‌شود یا ترجمه‌های بررسی شده در جستارهای سوم تا دهم در همه موارد یکسان نیستند.

مقوله دیگری که در بررسی این کتاب مطرح است مبحث روزآمدی است. یکی از نشانه‌های روزآمدی یک کتاب آموزشی افزون بر طرح نوین مباحث، تکیه آن بر پژوهش‌ها و دستاوردهای جدید علمی است که از این منظر کتاب *جستارها* در بخش‌هایی از فصول تازگی دارد. برای مثال، مؤلفان در تبیین روش برگردان مقوله‌های حال، تعجب، تمییز و مفعول مطلق در متن قرآن، در کنار توضیح قواعد عربی، گریزی به این گونه از قیود در دستور فارسی زده‌اند تا به شیوه تطبیقی به روشنی مباحث را برای دانشجویان مطرح و سپس گره‌های متن را در ضمن نقد ترجمه‌های دیگر بازگشایی کنند. این رویکرد مقایسه‌ای در آموزش مباحث دستوری و فن ترجمه بسیار مفید است و فراگیری مطالب را آسان می‌کند. در نگاه صاحب‌نظران، تحلیل مقابله‌ای با هدف شناسایی تفاوت‌ها و شباهت‌های جفت‌های زبانی در سطح آوایی، نحوی و معنایی صورت می‌گیرد و در آموزش زبان‌های خارجی و ترجمه تأثیر بسزایی دارد (پالامبو، ۱۳۹۲: ۲۷). گفتنی است به دلیل رویکرد تخصصی این اثر و با توجه به مخاطبان آن که دانشجویان مقطع کارشناسی ارشد و دکتری هستند، بهتر بود به مباحث عمیق‌تری چون نقش اعراب در تعدد معنا و تأثیر آن در اختلاف ترجمه‌ها و نیز راهبرد مترجمان در این زمینه اشاره می‌شد یا مثال‌هایی از برگردان‌های مترجمان شیعی و سنی ذکر می‌شد تا تعدد خوانش‌های نحوی در اختلاف ترجمه‌ها بهتر هویدا می‌شود. جدول ۶ نشان‌دهنده نقد کتاب *جستارها* بر اساس مقوله جامعیت و روزآمدی است:

جدول ۶ جامعیت و روزآمدی

امتیاز					معیار ارزیابی
۵	۴	۳	۲	۱	
		*			۱. محتوای کتاب تا چه میزان از جامعیت کافی در حوزه موضوعی خود برخوردار است؟
			*		۲. نویسنده تا چه اندازه در پوشش وجوه مختلف موضوعی موفق بوده است؟
		*			۳. آیا مؤلف کتاب مجلات هسته رشته خود را می‌شناسد و از آن‌ها بهره برده است؟
		*			۴. آیا نویسنده کتاب، مؤلفان هسته رشته خود را می‌شناسد و از آثارشان بهره برده است؟
		*			۵. آیا در مقایسه با آثار مشابه در زمینه موضوعی کتاب، اثر حاضر گامی فراتر رفته است؟
		*			۶. نویسنده تا چه میزان از منابع جدید و روزآمد بهره برده است؟
			*		۷. آیا بازتابی از تحولات موضوعی رشته مورد بررسی در کتاب دیده می‌شود؟
			*		۸. به چه سهمی از منابع الکترونیکی جدید در زمینه موضوعی کتاب استناد شده است؟
			*		۹. آیا مؤلف به آخرین یافته‌های موجود در مجموعه مقالات سمینارها استناد کرده است؟
			*		۱۰. آیا محتوای کتاب بازتابی از گفتمان جاری در رشته مورد بررسی محسوب می‌شود؟

مجموع امتیاز کتاب جستارها در بخش جامعیت و روزآمدی ۲۵ از ۵۰ است که نسبت به دیگر معیارها در رتبه پایینی ارزیابی می‌شود.

صلاحیت و کارنامه پدیدآورندگان

در باره این شاخص، منصوریان معتقد است: «توان نویسنده و کارنامه آموزشی و پژوهشی او در موفقیت کتاب بسیار مؤثر است. البته این تأثیر فقط به دلیل همبستگی میان شهرت نویسنده با میزان فروش کتاب نیست، بلکه تجربه‌ای که کارنامه‌ای درخشان با خود به همراه دارد، مؤلفه‌ای تعیین‌کننده در کیفیت کتاب خواهد بود» (منصوریان، ۱۳۹۲: ۱۰). اثر حاضر به قلم خلیل پروینی و حسین افسردیر است. نگارنده نخست کتاب حاضر استاد دانشگاه تربیت مدرس در

رشته زبان و ادبیات عربی و حوزه مطالعات قرآنی است. ایشان افزون بر تألیف ده‌ها مقاله در مجلات داخلی و خارجی به زبان‌های عربی و فارسی، مؤلف چندین کتاب به زبان عربی و فارسی هستند که برخی از این کتب در حوزه مطالعات قرآنی است. عناصر ادبی و هنری در *داستان‌های قرآن، أضواء علی نصوص تفسیریة للقرآن الکریم*، رویکردی نو بر اعجاز ادبی قرآن کریم و کتاب حاضر از جمله این آثار هست. نگارنده دوم این اثر نیز دانش‌آموخته دکتری دانشگاه تهران در رشته علوم قرآن و حدیث بوده و دارای پژوهش‌های متعدد قرآنی است. با عنایت به کارنامه پژوهشی نگارندگان و تجارب علمی و عملی آن‌ها، باید گفت که این معیار با مؤلفان کتاب حاضر کاملاً مطابقت دارد. جدول ۷ گویای نقد کتاب براساس معیار صلاحیت و کارنامه نویسدگان است (مجموع امتیاز: ۴۵):

جدول ۷ صلاحیت و کارنامه پدیدآورندگان

امتیاز					معیار ارزیابی
۵	۴	۳	۲	۱	
*					۱. آیا نویسنده یا نویسندگان اثر در زمینه موضوعی آن کارشناس و متخصص‌اند؟
*					۲. آیا نویسنده اصلی بیش از این آثار مشابهی در این زمینه تألیف یا ترجمه کرده است؟
		*			۳. کارنامه آموزشی و پژوهشی نویسندگان تا چه میزان با موضوع کتاب همخوانی دارد؟
*					۴. اگر کتاب ترجمه است، مترجم تا چه میزان به زبان مبدأ تسلط و احاطه دارد؟
*					۵. آیا مؤلف اصلی در حوزه موضوعی کتاب صاحب شهرت و اعتبار لازم است؟
*					۶. آیا نویسنده کتاب توانایی لازم برای نقد و بررسی آثار مرتبط با کتاب را دارد؟
			*		۷. آیا آثار دیگر آنان قبلاً در مجلات تخصصی منتشر، نقد و بررسی شده است؟
		*			۸. آیا مؤلف یا مؤلفان اثر در زمینه موضوعی آن صاحب تجربه عملی‌اند؟
*					۹. آیا مؤلف یا مؤلفان اثر سابقه تدریس در حوزه تخصصی کتاب را دارند؟
*					۱۰. آیا در کارنامه مؤلف نمونه‌هایی از جوایز علمی که بیانگر شایستگی او باشد وجود دارد؟

پاکیزگی نگارشی و ادبی

بی‌گمان کتاب یک رسانه است که نوع ارائه و آرایش آن در گیرایی و جذب مخاطب تأثیری فراوان دارد. مخاطب کتاب را به صورت یک کل ثابت می‌بیند و تحت تأثیر نوع ارائه متون، تصاویر، جداول، نمودار و رنگ آن قرار می‌گیرد. از آنجا که آموزش عالی، انتقال فرهنگ، شکوفاسازی آن، پرورش فرد و تربیت نیروی انسانی ماهر و متخصص را بر عهده دارد و می‌بایست تأمین‌کننده نیازهای نیروی انسانی جامعه در بخش‌های متفاوت فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی باشد، مؤلفان، مترجمان و ناشران کتاب‌های دانشگاهی باید با عنایت خاص به ویژگی‌های روان‌شناختی، تألیف و تدوین و ترجمه را انجام دهند (اخوی‌راد، ۱۳۹۱: ۲۶-۲۷). با توجه به این مهم، پرداختن به مختصات نگارشی و ادبی یک اثر در نقد آن اثر نقشی برجسته دارد. در ادامه، کتاب جستارها از منظر این معیار بررسی شده است:

الف) خطاهای چاپی در کتاب جستارها

به طور کلی، کمتر کتابی روانه بازار می‌شود که از سهوها و خطاهای چاپی تهی باشد. این خطاها اغلب دشواری مطالعه را به همراه دارد. آسیب‌های ناشی از این خطاها را نمی‌توان برابر دانست. خوشبختانه، در نشر دوم کتاب جستارها (۱۴۰۳ ه.ش)، خطاهای چاپی کمی نسبت به چاپ ۱۴۰۱ ه.ش به چشم می‌آید و خواننده فارسی اغلب این خطاها را با تکیه بر بافت و سیاق جملات، در می‌یابد. در جدول زیر برخی از این خطاهای چاپی آمده است:

جدول ۸ خطاهای چاپی در متن کتاب جستارها

شماره صفحه	سطر	متن کتاب	تصحیح
۶	دوم	استد	استاد
۱۱۰	چهاردهم	قرأت الجستار مجتهداً	قرأت الدروس مجتهداً
۱۴۷	هفتم	مناسبت‌ترین ترجمه‌ها	مناسب‌ترین
۱۵۵	پانزدهم	به شیوه‌های گوناگون	به شیوه‌های گوناگون
۱۹۷	هفتم	مفعول مطلق تأکید	مفعول مطلق تأکیدی
۲۰۹	دوم	جز یادکردنی اند یاد نمی‌کنند	جز یادکردنی اندک یاد نمی‌کنند
۲۱۶	دوازدهم	شَقُوا الغبار	شَقُوا الغبار
۲۱۸	پنجم	جستارت	درست
۲۳۴	شانزدهم	فُتِّحَرَى	فِيْتَحَرَى

ادامه جدول ۸ خطاهای چاپی در متن کتاب جستارها

شماره صفحه	سطر	متن کتاب	تصحیح
۲۵۴	دوازدهم	واژگاہ	واژگان
۲۵۶	ششم	جستارت	درست
۲۷۸	منبع سیزدهم	اثر والذخائر	البصائر والذخائر
۲۷۹	منبع سیزدهم	دار احیاء التراث العرب	دار احیاء التراث العربی
۲۷۹	منبع پانزدهم	جاحظ	جاحظ
۲۸۱	منبع نوزدهم	کتابه الاداب	مکتبه الآداب
۲۸۳	اول	جامع الجستارهای العربیة	جامع الدروس العربیة

ب) خطا در اعراب گذاری

در کتاب مورد نظر، عبارات عربی اعراب گذاری شده است که خوانش متن را برای دانشجو تسهیل می کند؛ اما اعراب پاره‌ای از کلمات صحیح نیست که برای اختصار به ذکر چند مورد اکتفا می شود:

جدول ۹ خطا در اعراب گذاری

شماره صفحه	سطر	متن کتاب	تصحیح
۳	هفتم	بَابُ الْقَوْلِ عَلَىٰ أَصْلِ اللَّغَةِ	الْقَوْلِ
۸	دوم	أَنْحُ هَذَا النَّحْوِ	أَنْحُ هَذَا النَّحْوِ
۲۵	پایانی	أَمْنُوا	أَمْنُوا
۲۱۴	بیستم	يُوتُونَ	يُوتُونَ
۲۳۲	اول	الْأَعْرَابِ	الإعرابِ
۲۳۲	چهاردهم	تَتَلَقَى	تتلقى
۲۵۴	هفتم	كِتَابَ رَبِّكُمْ	کتاب ربکم

ج) خطا در ترجمه عبارات

- صفحه ۱۳: ترجمه عبارت «تَعَلَّمُوا الْقُرْآنَ بِعَرَبِيَّتِهِ»، «عربی را با همان عربیتش یاد بگیرید»؛ صحیح: «قرآن را با همان عربیتش یاد بگیرید».

- صفحه ۱۰۶: ترجمه آیه هشتم از سوره واقعه: «فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ» (واقعه: ۸). ترجمه پیشنهادی مؤلفان هم از نظر نگارشی و هم مضمون آیه نادرست به نظر می آید: «کدام‌اند اصحاب میمنه و اصحاب مشمّه و چگونه‌اند؟!»؛ صحیح: «[یکی] اصحاب یمین و چه حال دارند اصحاب یمین؟!» (خرم‌ساهی).

- صفحه ۲۷۳: ترجمه این عبارت از نهج البلاغه: «ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْهِ الْكِتَابَ نُورًا لَا تُطْفَأُ مَصَابِيحُهُ وَ سِرَاجًا لَا يَخْبُو تَوَقُّدُهُ وَ بَحْرًا لَا يُدْرِكُ قَعْرُهُ» (خطبه: ۱۹۸). ترجمه: «خدا بر پیامبر اکرم کتاب را (قرآن را) نازل کرد به عنوان نوری که چراغ‌های آن خاموش نمی‌شود و دریایی که عمق آن پیدا نمی‌شود». چنان که ملاحظه می‌شود بخشی از عبارت عربی در متن ترجمه جا افتاده است؛ صحیح: «سپس قرآن را بر او نازل فرمود: قرآن نوری است که خاموشی ندارد، چراغی است که درخشندگی آن زوال نپذیرد، دریایی است که ژرفای آن درک نشود» (دشتی).

گاه نیز به دلیل پابندی زیاد به ساختار متن مبدأ در ترجمه‌های پیشنهادی سهو‌هایی ملاحظه می‌شود که نمونه زیر از آن جمله است:

- صفحه ۱۵۲: ترجمه این بخش از سوره مبارک انعام: «لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ» (انعام: ۱۲۷). ترجمه پیشنهادی مؤلفان: «برای آنها سرای سلامتی که نزد پروردگارشان هست، است».

در جدول ۱۰، ویژگی‌های کتاب از نظر «پاکیزگی نگارشی و ادبی» امتیازبندی شده است. ارزیابی کتاب در این بخش امتیاز ۳۲ را نشان می‌دهد که در مقایسه با دیگر معیارها، امتیاز مناسبی است:

جدول ۱۰ پاکیزگی نگارشی و ادبی

امتیاز					معیار ارزیابی
۵	۴	۳	۲	۱	
		*			۱. نویسنده تا چه میزان در کاربرد «زبان معیار» در متن کتاب موفق بوده است؟
			*		۲. آیا نثر کتاب سلیس و روان است و خواننده به سهولت مباحث را دنبال می‌کند؟
			*		۳. آیا در مجموع کتاب عاری از «ایجاز مخل» و «اطناب ممل» است؟
			*		۴. آیا اغلب جمله‌ها کوتاه، صریح و روشن هستند؟
		*			۵. مؤلف تا چه اندازه در پیشگیری از ابهام در متن کتاب موفق بوده است؟
			*		۶. آیا مؤلف در بیان ایده‌های خود از پیچیدگی‌های غیر ضروری پرهیز کرده است؟

ادامه جدول ۱۰ پاکیزگی نگارشی و ادبی

امتیاز					معیار ارزیابی
۵	۴	۳	۲	۱	
	*				۷. مؤلف تا چه اندازه در به کارگیری ظرایف زبانی و پرهیز از کژتابی موفق بوده است؟
		*			۸. آیا اصول سجاوندی (نقطه گذاری) در متن کتاب به خوبی و با دقت رعایت شده است؟
			*		۹. تا چه میزان متن کتاب عاری از غلط‌های املائی و نگارشی است؟
	*				۱۰. آیا در مجموع مؤلف در بیان ایده‌ها و اندیشه‌های خود موفق بوده است؟

انسجام و یکدستی محتوایی و ساختاری

مقصود از انسجام در یک اثر آموزشی، همان کیفیت توالی و یکپارچگی متن است. در متن منسجم، جمله‌ها و بندها با نظمی منطقی و طبیعی در پی یکدیگر می‌آیند و در حالی که معنای یکتایی را دنبال می‌کنند، به نرمی و به طرزی روان به جمله یا بند بعدی وصل می‌شوند. نگارش و معناهایی که از طریق آن انتقال می‌یابند از سمت و سو و نیروی رانش برخوردارند و نبودن واژه‌ها و عبارتهای موصولی، انحراف منطقی، رکود فکری و مغالطه بیشترین آسیب را به انسجام متن می‌رسانند (لپیونکا^۱، ۱۳۸۵: ۱۱۵). یکپارچگی و انسجام مطالب در کتب آموزشی همواره تأثیری بسزا در یادگیری مخاطبان دارد؛ این انسجام می‌بایست با برانگیختن و تقویت حس پرسش‌گری و کنجکاوی دانشجو همراه باشد تا وی را به دگراندیشی و جست‌وجوی راه‌حل‌های متنوع دیگر برانگیزد و از این طریق، بستر تعامل فکری و فرهنگی را با وی برقرار سازد. در نتیجه، خواننده در خلال خواندن متنی که منسجم است احساس سردرگمی نمی‌کند و بدون کمترین زحمتی می‌تواند بحث را پیگیری کند (منصوریان، ۱۳۹۲: ۱۳). با بررسی عناوین و محتوای فصول کتاب جستارها ملاحظه می‌شود که موضوعات کتاب با هدف کلی آن همسویی تمام دارد و مؤلفان برای تدوین مباحث، به سرفصل تصویب شده وزارت علوم توجه داشته‌اند؛ ولی در ترتیب جستارها و انتقال بین فصل‌ها به نظر قدری آشفتگی وجود دارد؛ برای مثال، بهتر بود برای

1. Lepionka

سیر منطقی و منسجم مطالب و با توجه به جایگاه نهج البلاغه، دو بخش آسیب‌شناسی ترجمه نهج البلاغه بلافاصله بعد از جستار نهم (ترجمه قرآن) قرار می‌گرفت تا پیوند منطقی میان این بخش‌ها حفظ می‌شد و مخاطبان کتاب پس از آشنایی با مباحث ترجمه قرآن، به چگونگی ترجمه متونی برگزیده از نهج البلاغه می‌پرداختند. جالب آن که در ابتدای جستار یازدهم (ص ۲۱۹) آمده است: «در جستارهای گذشته متونی از قرآن کریم و نهج البلاغه را از حیث اعراب و فن ترجمه بررسی کردیم»، حال آن که مباحث مرتبط با نهج البلاغه در جستار سیزدهم (ص ۲۵۳ به بعد) مطرح می‌شود!

نگاه موشکافانه به بدنه هر جستار به طور مجزا در کتاب حاضر، وجود وحدت معنایی و انسجام نگارشی در متن را تأیید می‌کند. مؤلفان، هر جستار را با توضیحی کوتاه در باب متن برگزیده آغاز کرده و پس از آوردن متن، به تحلیل نکات زبانی و نقد ترجمه‌ها پرداخته‌اند که البته این رویکرد در همه جستارها صادق نیست و نوعی پراکندگی در شیوه تحلیل و ارائه مطالب در میان جستارها ملاحظه می‌شود. برای مثال، مؤلفان در جستارهای ششم تا نهم از پاورقی در ذکر ترجمه‌ها و تحلیل آن‌ها بهره گرفته‌اند، در حالی که در جستارهای دیگر ترجمه‌ها درون متن جای گرفته است. این پاورقی‌ها در برخی از صفحات آنقدر طولانی می‌شوند که نصف صفحه یا بیشتر را در برمی‌گیرند. در جدول ۱۱ مختصات کتاب از منظر معیار انسجام و یکدستی محتوایی بررسی شده است که مجموع امتیاز آن عدد ۲۴ از ۵۰ را نشان می‌دهد:

جدول ۱۱ انسجام و یکدستی محتوایی

معیار ارزیابی					امتیاز
					۱ ۲ ۳ ۴ ۵
				*	۱. آیا بین اجزاء کتاب انسجام و پیوند منطقی روشنی برقرار است؟
			*		۲. تا چه میزان فصل‌بندی مطالب منطقی و دقیق است؟
		*			۳. آیا مطالب هر فصل استمرار منطقی فصول قبلی است؟
			*		۴. آیا تناسبی معقول بین حجم مطالب در فصول مختلف وجود دارد؟
		*			۵. آیا فهرست مندرجات به خوبی بیانگر دامنه و عمق مطالب است؟
		*			۶. آیا در نگارش بندها (پاراگراف) از شیوه‌ای اصولی پیروی شده است؟

ادامه جدول ۱۱ انسجام و یکدستی محتوایی

امتیاز					معیار ارزیابی
۵	۴	۳	۲	۱	
				*	۷. آیا صفحه‌آرایی واحد و یکسانی در بخش‌های مختلف کتاب دیده می‌شود؟
	*				۸. آیا شیوه‌استناد به منابع در متن و در کتابنامه مبتنی بر اصول استاندارد است؟
		*			۹. میزان یکدستی در رسم‌الخط مورد استفاده در کتاب چقدر است؟
	*				۱۰. میزان یکدستی در استفاده از معادل فارسی کلمات بیگانه چقدر است؟

همخوانی با نظریه‌های یادگیری

نظریه‌ها ابزارهایی برای تفکر، توصیف، پیش‌بینی، اثبات و سازماندهی پرسش‌های تحقیق هستند. نظریه‌ها به ما کمک می‌کنند تا فکر کنیم و روش نزدیک شدن به مسئله و حل آن را بیاموزیم. چنان‌که به پرسش‌های تحقیق و فرضیه‌های آن چارچوب منطقی می‌بخشند (کوهن^۱ و دیگران، ۲۰۱۸: ۷۷). در حوزه آموزش نیز وجود طرح‌های نظری مشخص، فراگیری را تسهیل و هدفمند می‌سازد. در اغلب کتب آموزشی، راهبردهای نظریه‌محور به صراحت تعیین نمی‌شوند و شیوه ارائه و تنظیم مطالب گویای آن‌ها خواهد بود.

آنچه مسلم است، در بیشتر کتب عربی تفکیک قواعد از فن ترجمه و قرائت و اختصاص کتاب مجزا برای هر یک، فرصت تمرین عملی و پیاده‌سازی معلومات را از فراگیر گرفته و توفیق درک متن را از وی سلب کرده است. این موضوع در اغلب درس‌نامه‌های عربی به اقتضای سرفصل‌های دانشگاهی ملاحظه می‌شود (حسن‌زاده و دالوند، ۱۳۹۹: ۱-۲). در کتاب حاضر، تجزیه و تحلیل متن مبدأ و گاه زبان مقصد مطابق با نظام‌های دستوری هر دو به منظور تقویت توانش انتقال متن برای فراگیران یادآور رویکرد «تحلیل مقابله‌ای^۲» در حوزه مطالعات ترجمه است. از این‌رو، آموزش قواعد، قرائت و

1. Cohen
2. Contrastive Analysis

ترجمه درهم ادغام گردیده است و مؤلفان کوشیده‌اند نقش قواعد نحوی را در فهم متون آشکارا نشان دهند. بنابراین، روش آموزشی این اثر را باید رویکرد «دستور- ترجمه» دانست، رویکردی که در آن مختصات زبان مقصد و مباحث ترجمه در سایه خوانش‌های نحوی، به شکل تلفیقی آموزش داده می‌شود. گفتنی است به دلیل دستورمحوری و غلبه آن در تعیین حسن و قبح ترجمه، در برخی از ترجمه‌های پیشنهادی مؤلفان با ترجمه‌های مکانیکی روبه‌روایم که گاه ساختار عربی در متن آن‌ها هویدا است یا دارای ضعف در دستور فارسی است.

یکی دیگر از معایب این کتاب آموزشی، عدم ارائه تمرین به‌ویژه تمرین‌های تعامل محور، اشتراکی و کارگاهی است. روشی که در آموزش ترجمه به انتقال‌گرایی و خواندن و ترجمه مشهور شده و در کشور ما بسیار مشهود است. در این روش، تمرکز بیشتر بر محصول نهایی و تلاش در معرفی معادل‌ها و جایگزین‌ها به تشخیص استاد یا ارائه الگویی برای قیاس کیفی است و به کار گروهی دانشجویان چندان توجهی نمی‌شود (ر.ک. حاج ملک و آقامحمدی، ۱۴۰۱: ۱۰۵). جا داشت تمرین‌هایی چون اعراب‌گذاری و ترجمه متن، تعیین نقش دستوری کلمات و مقایسه ترجمه‌ها طرح می‌شد تا مخاطب را در کشف و پردازش مطالب به تأمل فرا خواند و آموخته‌های وی را در بوته آزمایش نهد. از نگاه روان‌شناسی یادگیری فرایند آموزش با آزمون کامل می‌شود و تمرین و تجربه ملاک یادگیری پایدار به شمار می‌آید تا برون‌داد کیفی کتاب آموزشی روشن گردد. کیمبل^۱ تجربه و تمرین را پایه اصلی یادگیری برشمرده و معتقد است تغییر پایدار محصول تمرین است (زارع، ۱۳۸۷: ۲) و درگیری فعال یادگیرنده با تکالیف یادگیری و بحث و تعامل میان یادگیرندگان بر سر مطالب در افزایش انگیزش و سطح یادگیری مؤثر خواهد بود (Eggen & Kauchak, 2010: 234-236).

در ادامه مطابق با شاخصه‌های نقد کتاب منصوریان، امتیاز کتاب جستارها براساس معیار همخوانی با نظریه‌های یادگیری بیان می‌شود. مطابق این بررسی مجموع امتیاز این بخش ۲۵ از ۵۰ است:

جدول ۱۲ همخوانی با نظریه‌های یادگیری

معیار ارزیابی					امتیاز
					۵ ۴ ۳ ۲ ۱
۱.	مؤلف تا چه اندازه در تدوین کتاب از نظریه‌های یادگیری بهره برده است؟	*			
۲.	آیا مؤلف برای اطمینان از انتقال صحیح و دقیق مطالب کتاب تدابیری اندیشیده است؟	*			
۳.	آیا کتاب فقط مجموعه‌ای از داده‌هاست یا زمینه‌ای برای تأمل مخاطب فراهم می‌آورد؟	*			
۴.	مطالعه این اثر تا چه میزان بر پویایی ذهن و زبان مخاطبان آن مؤثر خواهد بود؟	*			
۵.	آیا مؤلف به پرسش‌های پر تکرار خوانندگان اندیشیده است؟	*			
۶.	تا چه میزان مخاطب اصلی بدون نیاز به کمک می‌تواند مطالب کتاب را درک کند؟	*			
۷.	آیا تمرین‌های عملی و مسائلی برای تفکر در کتاب موجود است؟	*			
۸.	آیا برای آشنایی مخاطبان با مفاهیم در پایان اثر واژگان تخصصی تعریف شده‌اند؟	*			
۹.	آیا شیوه نگارش این کتاب می‌تواند الگویی کارآمد برای آثار مشابه باشد؟	*			
۱۰.	در مجموع نویسنده تا چه میزان دغدغه درک و فهم مخاطب را در سر داشته است؟	*			

ماهیت تعاملی و توان انگیزشی

از نشانه‌های کارآمدی و اثربخشی تألیف دانشگاهی، رویکرد تعاملی مؤلف با مخاطبان خود است. به اعتقاد لپیونکا^۱، ضروری است فراگیرنده در همه سطوح در کانون یادگیری قرار گیرد و فعالانه در آموزش شرکت جوید. به این ترتیب، لفظ «من» یا «ما» که در کتاب‌های درسی مؤلف محور یا درس محور مضمراست، به «شما» یا فراگیرنده تغییر می‌یابد. بهترین کتاب‌های درسی تدریسی می‌شوند که خواننده را از طریق

1. Mary Ellen Lepionka

فرایند یادگیری خود - رهبر هدایت کنند و به وی مجال دهند که یادگیری‌اش را از طریق تعامل با متن پی‌ریزی کند و دامنه‌اش را گسترش دهد (۱۳۸۵: ۱۶۴-۱۶۵). معیارهایی چون درج تمرین یا پرسش‌های آموزشی برای تأمل در مباحث، لحن تعاملی و گفتگومدار نویسنده در نگارش، اشاره به انگیزه تدوین کتاب در پیشگفتار، بیان راه‌های ارتباط و مکاتبه با نویسنده (چون درج نشانی رایانامه برای ارسال نظرات) و مانند آن، از جمله شاخصه‌های رویکرد تعاملی به شمار می‌آیند (منصوریان، ۱۳۹۲: ۱۵). عواملی که در انگیزش به عنوان پیش‌نیاز یادگیری تأثیری آشکار دارند. به تعبیر مورنو^۱ (۲۰۱۰)، انگیزش «رفتار فراگیر را در جهت یادگیری هدایت و حفظ می‌کند» (سیف، ۱۳۹۲: ۲۴۰).

در پیشگفتار کتاب جستارها نویسندگان با ذکر امتیازات اثر، خوانندگان را به نقد و ارائه کاستی‌های کتاب دعوت کرده‌اند. همچنین، در بخش‌هایی از کتاب فراگیران به مشارکت و بررسی نمونه‌ها و ترجمه‌های بیشتر دعوت شده‌اند که نشان از ماهیت تعاملی و توان انگیزشی اثر است. مؤلفان در پایان هر بخش، بعد از بررسی مثال‌های متنوع، با قلمی پررنگ و متفاوت از متن، خواننده را به بررسی شواهد بیشتر و سنجش تأثیر قواعد دستوری بر ترجمه دعوت می‌کنند و به نوعی وی را به کنجکاوی و افزایش یادگیری تشویق می‌نمایند. این موضوع در اغلب بخش‌های کتاب به چشم می‌آید. به نظر می‌رسد مؤلفان این بخش‌ها را جایگزین طراحی تمرین یا ذکر سؤال در هر بخش کرده باشند که البته نمی‌توان تأثیر آموزشی آن را با تأثیر تمرین‌های اصولی و روشمند برابر دانست؛ چرا که مخاطب با انبوهی از نمونه‌های موردی روبه‌رو می‌شود و گاه به آسانی امکان تعمیم آموخته‌ها را نخواهد داشت و اینگونه فرایند یادگیری عقیم می‌ماند.

به طور کلی ساختار این اثر جزء در مواردی نادر، از فضای ارتباطی و لحن تعاملی کمتری بهره‌مند است و بیشتر به انتقال و تحلیل داده‌ها اکتفا شده است که این مطلب از رویکرد تعلیمی و انگیزشی کتاب که فرایندی دوسویه است، می‌کاهد. معیار ماهیت تعاملی و توان انگیزشی در جدول ۱۳ بررسی شده است که امتیاز ۲۴ از ۵۰ را نشان می‌دهد و در مقایسه با سایر معیارها امتیاز نسبتاً ضعیفی به شمار می‌آید:

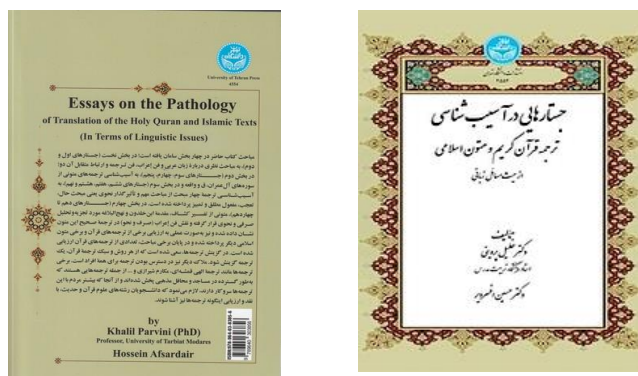
جدول ۱۳ ماهیت تعاملی و توان انگیزشی

امتیاز					معیار ارزیابی
۵	۴	۳	۲	۱	
		*			۱. آیا نویسنده در پیشگفتار و مقدمه به انگیزه خود از نگارش کتاب اشاره می‌کند؟
			*		۲. آیا نویسنده مسیری را که برای تدوین این کتاب پیموده ترسیم کرده است؟
		*			۳. نویسنده تا چه میزان در بیان ضرورت انتشار این اثر و امتیاز ویژه آن موفق بوده است؟
		*			۴. لحن نویسنده در نگارش متن کتاب تا چه میزان بیانگر صداقت و صمیمیت اوست؟
		*			۵. مطالعه این اثر تا چه میزان شور و شوقی برای آموختن در مخاطب ایجاد می‌کند؟
			*		۶. آیا لحن نویسنده در نگارش این اثر ماهیتی تعاملی و گفتگو مدار دارد؟
			*		۷. آیا بخش‌های مهم کتاب به نحوی برجسته شده است که اهمیت آن برای خواننده روشن باشد؟
			*		۸. آیا در انتهای هر فصل پرسش‌هایی برای تأمل در مباحث مطرح شده وجود دارد؟
			*		۹. آیا امکان مکاتبه با نویسنده (نظیر درج نشانی ایمیل) در کتاب پیش‌بینی شده است؟
		*			۱۰. آیا در مجموع رویکرد کلی کتاب از فضایی گفتگویی و تعاملی برخوردار است؟

ویژگی‌های فیزیکی و ظاهری کتاب

در کنار همه ویژگی‌های محتوایی، نباید تأثیر اساسی ویژگی‌های چاپی و طراحی صوری کتاب را نادیده انگاشت. شیرازه محکم و صحافی حرفه‌ای و طرح جلدی که هنرمندانه طراحی شده باشد بر جذابیت کتاب می‌افزاید و مقبولیت و پذیرش آن را در جامعه مخاطبان افزایش می‌دهد. به عبارت دیگر، معماری کتاب فضای مطالعه برای خواننده فراهم می‌سازد، همان‌گونه که «معماران ساختمانی با طراحی فضاها و دسترسی‌های مناسب، برای زندگی، کار و فعالیت اجتماعی، سهولت و راحتی ایجاد می‌کنند. فضایی که به گونه مناسب برای کتاب طراحی شده باشد، محیط مناسب استنشاق معنوی - فرهنگی است» (آذرنگ، ۱۳۹۷: ۵۶). کتاب جستارها در

قطع رقعی و با طرح جلدی ساده به نشر رسیده است و نام ناشر، نگارندگان و عنوان کتاب با قلم نستعلیق بر چهره آن خودنمایی می‌کند. در پشت جلد هم معرفی کوتاهی در ۱۶ سطر درباره فصول کتاب آمده است. رنگ سبز زیتونی با نقش و نگار اسلیمی و کادر تذهیب بر روی جلد، زیبایی خاصی به این کتاب بخشیده است.

شکل ۱ طرح جلد کتاب جستارها

آنچه در اولین نگاه، از کتاب پیش روی مخاطبان خودنمایی می‌کند عنوان اثر است که در پذیرش اثر در میان آن‌ها نقشی برجسته دارد؛ به سخنی دیگر، «فضل تقدّم و تقدّم فضل از آن «عنوان» است» (اسفندیاری، ۱۳۶۹: ۱۱۴). عنوان کتاب مورد بررسی، نسبتاً طولانی است و از سیزده کلمه تشکیل شده است که با توجه به رسالت آموزشی آن، چندان مناسب به نظر نمی‌رسد. ضمن آن که ترجمه عنوان در پشت جلد کتاب نیز مطابق با عنوان فارسی نیست. بخش پایانی عنوان (In Terms of Linguistic Issues) درون پرانتز قرار گرفته است که با شیوه ذکر عنوان در روی جلد فارسی همخوانی ندارد. بررسی متن کتاب نیز نشان از وجود اقسام متنوع قلم نگارش دارد که به تناسب جایگاه خود به کار رفته‌اند و در ارتقای سطح صوری آن نقش دارند. تقریباً در همه صفحات کتاب (به جزء یک مورد)، اطلاعات به صورت متن عرضه شده است و همه بخش‌ها و اجزای آن با عناوین مشخص از یکدیگر جدا شده‌اند. عبارات عربی با اعراب و تشکیل کامل و با قلمی متمایز از متن فارسی ملاحظه می‌شود که موجب سهولت و سرعت مطالعه است. از آنجا که بیشتر شواهد بررسی شده در کتاب حاضر، آیات قرآن است، بهتر بود برای متمایز شدن آن‌ها در متن،

درون پرائنتر ستاره‌دار (*) قرار می‌گرفتند که در اغلب جستارها جزء در مواردی انگشت-شمار از آن غفلت شده است. همچنین، با توجه به ماهیت آموزشی کتاب، بهتر بود برخی از مباحث چون مقایسه و ارزیابی ترجمه‌ها، دلالت‌های معنایی چندگانه پاره‌ای از عبارات و مانند آن، در درون جداول یا تابلوهایی آموزشی ارائه می‌شد تا به خاطر سپردن آن‌ها آسان‌تر گردد. چرا که تلخیص مطالب و قالب‌بندی آن‌ها در جداول و نمودارها، دارای ویژگی روان‌شناختی قابل تأمل است و توجه به این نکات به انتقال بهتر پیام، یعنی یادگیری بهتر می‌انجامد. جدول ذیل نشان‌دهنده نتایج نقد کتاب جستارها پس از پردازش ویژگی‌های ظاهری و صوری آن است:

جدول ۱۴ ویژگی‌های فیزیکی و ظاهری کتاب

امتیاز					معیار ارزیابی
۵	۴	۳	۲	۱	
*					۱. آیا جلد و صحافی کتاب از استحکام و کیفیت لازم برخوردار است؟
	*				۲. تا چه میزان در طراحی جلد کتاب معیارهای زیبایی‌شناختی رعایت شده است؟
		*			۳. تا چه میزان فونت انتخابی برای متن کتاب خوانا و چشم‌نواز است؟
			*		۴. میزان تناسب صفحه‌آرایی کتاب با محتوای آن چگونه است؟
			*		۵. در مجموع کیفیت کاغذ و چاپ کتاب متناسب با استانداردهای موجود است؟
			*		۶. آیا حجم کتاب با نیاز اغلب مخاطبان متناسب است؟
				*	۷. آیا برای سهولت در بازیابی مطالب نمایه موضوعی تدوین شده است؟
				*	۸. آیا برای سهولت بازیابی اسامی موجود در کتاب نمایه اشخاص تدوین شده است؟
			*		۹. تا چه میزان بهای پشت جلد با کیفیت اثری که ارائه شده است و قیمت روز تناسب دارد؟
				*	۱۰. آیا علاوه بر نسخه چاپی، نسخه الکترونیکی کتاب نیز عرضه شده است؟

کتاب جستارها در این بخش مجموع ۳۴ امتیاز را به دست آورده است که در سطح خوب ارزیابی می‌شود و به نظر جای خالی نمایه اعلام در این اثر مشهود است.

نتیجه‌گیری

کتاب‌های آموزشی کارآمد دانشگاهی در ارتقای سطح کیفی آموزش نقشی بی‌بدیل دارند و زمینه رشد و پرورش علمی فراگیران را فراهم می‌آورند. کتاب جستارهایی در آسیب‌شناسی ترجمه قرآن کریم و متون اسلامی از حیث مسائل زبانی، با هدف آموزش و نقد ترجمه متون اسلامی می‌کوشد زمینه مطالعه و بهره‌برداری از متون تخصصی و کتب اصیل اسلامی را برای فراگیران فراهم سازد. این اثر با محوریت قواعد عربی به نقد و ارزیابی ترجمه متون اسلامی می‌پردازد و راهکارهای گذر از این لغزش‌ها را برای دانشجویان تشریح می‌سازد. تلفیق دانش نظری با مهارت‌های کاربردی و عملی ترجمه شالوده این اثر را تشکیل می‌دهد، مسئله‌ای که نقش شایانی در آموزش ترجمه دارد.

بررسی امتیاز جداول ده‌گانه در متن مقاله نشان از آن دارد که کتاب جستارها در شش معیار با شاخص‌های مطلوب کتاب دانشگاهی امتیازهای مناسبی دارد. در معیارهای تخصص‌گرایی، توان نظری و استنادی، کارنامه پدیدآورندگان، و ویژگی‌های نگارشی و صوری از امتیازهای خوبی برخوردار است؛ اما در بخش‌های جامعیت، انسجام و یکدستی، ماهیت تعاملی و تناسب با نظریه‌های یادگیری امتیاز کمی دارد. با توجه به این نکته مقتضی است با افزودن تمرین‌های مشارکتی و کارگاه‌محور و نیز طرح سؤالات پژوهشی، به ماهیت تعاملی اثر افزوده شود تا به جای ارائه داده‌های محض و رویکرد یکنواخت در تحلیل، مخاطب را به بطن مباحث آورد. چنین رویکردی خواننده اثر را از حالت انفعال به پرسش‌گری و نقادانه تشویق خواهد کرد. تحلیل کتاب بر اساس معیار انسجام نیز نشان می‌دهد که تنوع خوبی در گزینش متون و انتخاب شواهد وجود دارد؛ اما به دلیل ترتیب نامناسب جستارها و عدم پوشش چارچوب نظری، استمرار منطقی میان فصول کتاب به‌ویژه در جستارهای پایانی ضعیف به نظر می‌آید. وجود برخی خطاهای نگارشی، نادرستی در حرکت‌گذاری و اعراب، و نیز نبود نمایه موضوعات تخصصی و اعلام، از دیگر ضعف‌های کتاب حاضر است که بی‌تردید مرتفع کردن آن‌ها به بهره‌وری هر چه بیشتر مخاطبان این اثر خواهد افزود.

امید است کوشش‌هایی از این دست همچنان ادامه یابد تا زمینه فراگیری و آموزش هرچه بهتر خوانش و ترجمه متون تخصصی فراهم گردد.

منابع

قرآن کریم

آذرننگ، عبدالحسین، (۱۳۹۷)، *میانی نشر کتاب*، ویراست چهارم، تهران: سمت.
آرمند، محمد؛ ملکی، حسن، (۱۳۹۱)، *مقدمه‌ای بر شیوه طراحی و تألیف کتاب درسی دانشگاهی*، تهران: سمت.
اخوی‌راد، بتول، (۱۳۹۱)، «مطالعه‌ای بر ویژگی‌های روان‌شناختی ساختار کتاب دانشگاهی»، *پژوهش‌نامه چاپ و نشر*، شماره ۴، صص: ۲۹-۲۱.

اسفندیاری، محمد، (۱۳۷۵)، *کتاب پژوهی: پژوهش‌هایی در زمینه کتاب و نقد کتاب*، قم: نشر خرم.
_____، (۱۳۶۹)، «عنوان کتاب و آیین انتخاب آن»، *آینه پژوهش*، دوره یک، شماره ۲، صص: ۱۰۸-۱۲۰.

اصغری، جواد، (۱۳۹۵)، *رهیافتی بر ترجمه از زبان عربی*، چاپ سوم، تهران: جهاد دانشگاهی.
پالامبو، گیزیه، (۱۳۹۲)، *اصطلاحات کلیدی در مطالعات ترجمه*، ترجمه فرزانه فرحزاد و عبدالله کریم‌زاده، چاپ دوم، تهران: نشر قطره.

پروینی، خلیل و حسین افسردیر، (۱۴۰۱)، *جستارهایی در آسیب‌شناسی ترجمه قرآن کریم و متون اسلامی از حیث مسائل زبانی*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

جرجانی، عبدالقاهر، (۱۹۸۸)، *دلائل الإعجاز فی علم المعانی*، بیروت: دارالکتب العلمیه.
حاج‌ملک، محمدمهدی؛ آقامحمدی، جواد، (۱۴۰۱)، «به کارگیری روش تدریس تکلیف‌محور در آموزش ترجمه: چالش‌ها و چشم‌اندازها»، *جستارهای زبانی*، شماره ۷۲، صص: ۱۰۳-۱۲۹.

حافظ‌نیا، محمدرضا، (۱۳۹۵)، *مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی*، تهران: سمت.
حسن‌زاده نیری، محمدحسن؛ دالوند، یاسر، (۱۳۹۹)، *عربی ۱: قواعد و متون*، تهران: سمت.
خرمشاهی، بهاء‌الدین، (۱۳۶۳)، «آیین نقد کتاب»، *تشریح نشر دانش*، شماره ۲۱، صص: ۹-۱۹.
زارع، حسین، (۱۳۸۷)، *روان‌شناسی یادگیری*، تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
سیف، علی‌اکبر، (۱۳۹۲)، *روان‌شناسی پرورشی نوین: روان‌شناسی یادگیری و آموزش*، چاپ چهارم، تهران: نشر دوران.

فرحزاد، فرزانه، (۱۳۹۲)، *نخستین درس‌های ترجمه*، چاپ نوزدهم، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
کریمی‌نیا، مرتضی، (۱۳۸۹)، *ساخت‌های زبان فارسی و مسئله ترجمه قرآن*، تهران: هرمس.
کوشا، محمدعلی (۱۴۰۲)، *شیوه‌نامه ترجمه قرآن کریم*، تهران: نشر نی.
لیونکا، مری آلن، (۱۳۸۵)، *نحوه نگارش و تهیه کتاب درسی دانشگاهی*، ترجمه مریم جابر و دیگران، تهران: سمت.

معروف، یحیی، (۱۳۸۰)، *فن ترجمه: اصول نظری و عملی ترجمه*، تهران: سمت.
منصوریان، یزدان، (۱۳۹۲)، «صد ویژگی کتاب‌های دانشگاهی کارآمد و اثربخش»، *پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی*، شماره ۲۹، صص: ۱-۱۷.

میک، یان، (۱۳۹۳)، پژوهش و نگارش کتاب درسی، ترجمه شهروز مرادزاده و رامین گلشائی، تهران: سمت.

ناظمیان، رضا، (۱۳۸۱)، روش‌هایی در ترجمه از عربی به فارسی، تهران: سمت.

Cohen, L.; Manion, L. & Morrison, k. (2018), *Research Methods in Education*, 8th, Newyork: Routledge.

Eggen, P. & Kauchak, D. (2001). *Educational Psychology: Windows on Classrooms*, 8th ed, Upper Saddle River, New Jersey: Merrill.

Graff, Gerald; Birkenstein, Cathy, (2018), *THEY SAY/ I SAY: The Moves That Matter in Academic Writing*, 4th ed, Newyork: W.W Norton & Company.